

Отримано: 29 травня 2017 р.

Прорецензовано: 11 червня 2017 р.

Прийнято до друку: 19 червня 2017 р.

gogrya@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2017-5(33)-17-25

Гонак І. М. Особливості економічного суперництва на світових ринках сировинних паливно-енергетичних ресурсів / І. М. Гонак // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», червень 2017. – № 5(33). – С. 17–25.

УДК 341.655:339.548

JEL-класифікація F02:F13

Гонак Ігор Михайлович,

аспірант кафедри міжнародної економіки, Тернопільський національний економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО СУПЕРНИЦТВА НА СВІТОВИХ РИНКАХ СИРОВИННИХ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ

У статті розглянуто механізми економічного суперництва на світових ринках нафти, вугілля і природного газу. Охарактеризовано теоретичні аспекти впливу на світові сировинні паливно-енергетичні ринки за допомогою механізмів економічного суперництва; проаналізовано основні форми та методи економічного суперництва на світовому ринку нафти, вугілля та природного газу за допомогою політичних, юридичних, інформаційних та економічних механізмів впливу. Охарактеризовано вплив економічного суперництва на ринках сировинних паливних ресурсів на економіку України.

Ключові слова: економічне суперництво, сировинні паливні ресурси, експорт, імпорт, ембарго.

Гонак Игорь Михайлович,

аспірант кафедры международной экономики, Тернопольский национальный экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОПЕРНИЧЕСТВА НА МИРОВЫХ РЫНКАХ СЫРЬЕВЫХ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

В статье рассмотрены механизмы экономического соперничества на мировых рынках нефти, угля и природного газа. Охарактеризованы теоретические аспекты влияния на мировые сырьевые топливно-энергетические рынки с помощью механизмов экономического соперничества; проанализированы основные формы и методы экономического соперничества на мировом рынке нефти, угля и природного газа с помощью политических, юридических, информационных и экономических механизмов воздействия. Охарактеризованы влияние экономического соперничества на рынках сырьевых топливных ресурсов на экономику Украины.

Ключевые слова: экономическое соперничество, сырьевые топливные ресурсы, экспорт, импорт, эмбарго.

Igor Gonak,

Postgraduate student of the Department of International Economics, Ternopil National Economic University

FEATURES OF ECONOMIC COMPETITION ON THE WORLD MARKETS OF RAWFIELD FUEL AND ENERGY RESOURCES

This article deals with the ways of economic rivalry in the oil, coal and natural gas world market. The theoretical aspects of influence on the world raw materials fuel and power markets with the help of economic rivalry mechanisms are characterized; The main forms and methods of economic rivalry in the oil, coal and natural gas world market are analyzed with the help of political, legal, informational and economic mechanisms of influence. The economic rivalry influence on the raw fuel resources markets of the Ukrainian economy is characterized.

Key words: economic rivalry, fuel and power raw materials, export, import, embargo.

Постановка проблеми. Механізми економічного суперництва на світових ринках нафти, вугілля і природного газу здійснюють суттєвий вплив на економічну та політичну складові державної політики будь-якої країни. На початку XXI ст. країни все частіше вдаються до використання непрямих економічних методів впливу на ринках нафти, вугілля і природного газу. Для України це особливо актуально в умовах перманентних змін цінової динаміки і логістики на ринках нафти, вугілля і природного газу, зважаючи на трансформаційні процеси в економічній, правовій та політичній системах країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних аспектів функціонування на світових ринках нафти, вугілля і природного газу знайшли своє місце у працях вітчизняних та зарубіжних економістів. Окремі аспекти функціонування таких ринків досліджували сучасні науковці: В. Є. Новицький, Ю. Г. Козак, Н. С. Логвинова, К. І. Ржепішевський, О. О. Мамалуй, О. А. Гриценко, Л. В. Грищенко, Г. Ю. Дарнопих, Д. В. Бусарев, О. В. Кадишева, С. В. Мочерний, Ю. С. Шемчушенко та інші.

Мета і завдання дослідження. Метою та завданнями наукової статті є визначення можливостей використання технологій економічного суперництва на світових ринках нафти, вугілля та природного газу як комбінацію інформаційних, правових, політичних та економічних механізмів, покликаних забезпечити досягнення фінансово-економічних, політичних та безпекових цілей.

Виклад основного матеріалу. На початку XXI ст. світова економіка зіткнулась із надзвичайно складними для людства проблемами забезпеченості, використання та наслідками переробки сировинних паливно-енергетичних ресурсів у процесі соціально-економічної діяльності економічних суб'єктів.

Проблема видобування та використання сировинних паливних ресурсів та її розв'язання перебуває, на нашу думку, за межами вузької економічної логіки, а впливає і на соціальну, правову, політичну, інформаційну, воєнну та інші сфери людської діяльності. Сировинні паливно-енергетичні ресурси становлять собою первинну природну матеріальну субстанцію діяльності економічних суб'єктів (людини, підприємства, держави, економічних міждержавних об'єднань) та є предметом як міжнародного економічного співробітництва, так і глобального економічного суперництва [1, с. 735].

Особливості використання паливно-енергетичних сировинних ресурсів зумовлені певними обмеженнями, які пов'язані із: екологічними межами зростання видобутку сировинних паливних ресурсів, їх промислової переробки і використання; фізичним вичерпуванням сировинних паливних енергетичних ресурсів; технічною неможливістю безрозмірного їх залучення до процесу виробництва; відчутним, випереджаючим зменшенням забезпеченості сировинними паливно-енергетичними ресурсами в розрахунку на одну людину; нерівномірністю забезпечення сировинними паливними енергетичними ресурсами окремих країн і регіонів; наявністю різних (часто різнонаправлених або антагоністичних) економічних та політичних цілей окремих країн чи економічних блоків, які можуть вдаватися до дій, що суперечать інтересам інших суб'єктів світової економіки та економічній логіці; величезна енерговитратність виробництва, екстенсивний нерациональний характер як видобутку, так і використання. Ці фактори позначаються на характері сучасних міжнародних економічних відносин як між країнами, так і між економічними міждержавними об'єднаннями з приводу сировинних паливно-енергетичних ресурсів. Ці відносини часто набувають гостроти, зумовленої політикою, яку проводять зацікавлені країни та міждержавні об'єднання [1, с. 736].

Із активним розвитком світової економіки ринок сировинних паливних енергетичних ресурсів у загальному, і ринки нафти, вугілля та природного газу, зокрема, динамічно розвиваються та змінюються. На сьогодні завдяки нафті, вугіллі та природному газу покриває 80–85% попиту на енергію і навіть із урахуванням активного розвитку альтернативних джерел енергії після 2050 р., їх сумарна частка становитиме приблизно 60% загального енергетичного балансу міжнародної економіки [2, с. 90]. Водночас міжнародний ринок паливних ресурсів піддається впливу великої кількості зовнішніх і внутрішніх чинників, а також впливає на розвиток міжнародних як економічних, так і політичних та соціальних процесів. Торгівля сировинними паливно-енергетичними ресурсами характеризується певними особливостями:

– попит та пропозиція на світовому ринку паливно-енергетичних сировинних ресурсів залежить від соціально-економічної і політичної ситуації на міжнародному та національному рівнях, кліматичних умов, кількості розвіданих і потенційних сировинних запасів, наявності розвинутої високотехнологічної транспортної інфраструктури країн-експортерів, країн-транзитерів (зокрема, в найважливіших сировинних регіонах) та країн-імпортерів. У зв'язку з цим торгівля сировинними паливно-енергетичними ресурсами характеризується високою волатильністю та турбулентністю на ринках;

– із розвитком інноваційних технологій видобутку сировинних паливно-енергетичних ресурсів на початку XXI ст. простежують і надалі простежуватимуть довгострокове перевищення пропозиції сировинних паливно-енергетичних товарів над попитом на них. На думку О. О. Мамалуя, у світовому господарстві збільшується пропозиція мінеральних ресурсів внаслідок використання НТР у геологорозвідувальних роботах і з 90-х років XX ст. зберігається тенденція до зниження світових цін на сировину на тлі випереджаючого розширення міжнародної торгівлі [3, с. 447]. Отже, така ситуація на світових сировинних паливно-енергетичних ринках характеризується довгостроковою динамікою зниження цін на сировинні паливно-енергетичні ресурси та зумовлює наростання частоти і глибини економічних криз у країнах, які є активними експортерами цих ресурсів (країн із вузькою номенклатурою експорту паливно-енергетичної сировини), оскільки експорт паливно-енергетичних сировинних ресурсів забезпечує їм від 50 до 100% доходів від експорту та величезну частку доходів бюджетів (наприклад, доходи бюджету Росії [4] та Венесуели [5] від експорту паливно-енергетичних сировинних ресурсів складають понад половину загального обсягу доходів бюджету цих країн);

– країни-партнери в особі державних або державно-приватних (із понад 50 відсотковою державною часткою статутного капіталу) монополістів мають на меті забезпечити довготривалі відносини на основі міжнародних або міждержавних угод, у яких експортерів буде забезпечений збут паливно-енергетичного ресурсу на тривалу довгострокову перспективу, а імпортер отримує гарантовані регулярні поставки

сировинних паливно-енергетичних товарів із фіксованою або добре прогнозованою ціною на ресурс. Проте дуже часто в разі зміни динаміки ринкової ціни на сировинних паливно-енергетичних ринках після підписання довгострокового контракту одні партнери несуть збитки від укладених контрактів, а інші отримують додаткову незаплановану фінансову вигоду. Такі ситуації призводить до отримання незапланованих конкурентних переваг у світовій торгівлі країнами, що мають більш гнучку структуру цін на імпортовані паливні енергетичні ресурси і в разі зниження цін національні виробники країн-імпортерів отримують можливість знижувати ціни на товари, частка паливних ресурсів у собівартості яких є досить значною (наприклад, азотні добрива), на внутрішньому та експортному ринках; до виникнення спорів та додаткової дестабілізації ринків сировинних паливно-енергетичних ресурсів, що змушує контрагентів конфліктувати та звертатись до міжнародних арбітражів (наприклад, Стокгольмський арбітраж [6], у якому розглядалася газова суперечка між НАК «Нафтогаз України» та Газпромом [7]);

– розширюються межі втручання країн та інших національних та міжнародних суб'єктів, що не мають прямого стосунку до торгівлі сировинними паливно-енергетичними ресурсами (наприклад, блокування громадянами торгівлі вугіллям між окупованими районами Донецької та Луганської областей і вільними територіями України [8] та блокування громадянами торгівлі електроенергією на адміністративному кордоні Херсонської області та окупованої Автономної Республіки Крим [9]), у визначення обсягів, напрямів, форм і методів торгівлі паливно-енергетичними ресурсами;

– спостерігається високий рівень монополізації та монополістичного державного регулювання світового ринку сировинних паливно-енергетичних ресурсів. Глобальна монополізація світового ринку паливних ресурсів є провідною тенденцією розвитку на початку третього тисячоліття, яка знаходить своє відображення в діяльності нафтогазових транснаціональних компаній. ТНК у сучасних умовах формують глобальні мережі видобування сировинних паливно-енергетичних ресурсів, канали їх переробки, збуту, маркетингу та транспортування, формуючи основні пропорції паливного сегменту світового ринку [10]. Найбільшими нафтогазовими компаніями світу є державні компанії або державні кампанії із часткою приватного капіталу (найбільшим у світі виробником нафти і природного газу є Saudi Aramco, державна нафтова компанія Королівства Саудівська Аравія, яка володіє найбільшими у світі запасами нафти, а її запаси природного газу оцінюються приблизно у 280 трлн футів 3; «Газпром» – друга у світі за величиною нафтогазова компанія, яка видобуває найбільший у світі об'єм газу і володіє найдовшою у світі, протяжністю понад один мільйон миль, газотранспортною системою; третьою за величиною у світі нафтогазовою компанією є національна іранська нафтова компанія National Iranian Oil Company (NIOC), яка володіє другими після «Газпрому» запасами природного газу у світі і величезними запасами нафти; американська нафтова компанія Exxon Mobil Corporation займає четверту сходинку за величиною нафтогазовою компанією на світовому паливно-енергетичному ринку і є найбільшою у світі публічною нафтогазовою транснаціональною корпорацією та міжнародним лідером по переробці і реалізації нафтопродуктів, при цьому здійснює свою економічну діяльність у 47 країнах; п'яту сходинку в рейтингу найбільших нафтогазових компаній світу займає китайська компанія Petro China із доведеними запасами сирової нафти в розмірі 11 млрд барелів та понад 67 трлн футів 3 природного газу, велика частина з яких знаходиться в Китаї [11]). До лідерів енергетичного ринку можна також віднести такі державні компанії, як кувейтська «KPC», венесуельська «PVD» катарська «Qatar Petroleum», індонезійська «Pertamina» та компанії держав із високим рівнем державного регулювання та централізації енергетичного ринку – мексиканська «Pemex», малайська «Petronas» [12]. Це зумовлює ситуацію, коли найбільші промислові та торговельні енергетичні компанії за безпосередньої підтримки національних урядів прагнуть встановлювати монополю високих цін на сировинних паливно-енергетичних ринках для імпортерів і внутрішніх споживачів сировинних паливних ресурсів та продуктів їх переробки, дуже часто завдяки монополюванню становищу на ринку, намагаються досягти інших, не економічних, цілей;

– постійно продовжується підвищення вимог імпортерів енергетичних ресурсів до екологічної безпеки та якості паливно-енергетичних товарів, що постачаються на внутрішній ринок країн-імпортерів;

– динамічно зростає обсяг торгівлі напівфабрикатами, виготовленими на основі паливно-енергетичної сировини, а також паливно-енергетичною сировиною глибокої переробки і спеціально підготовленими високотехнологічними матеріалами підвищеної якості;

– знижуються темпи зростання експорту сировинних паливних товарів при абсолютному збільшенні розмірів торгівлі товарної групи [2, с. 77] (світовий ринок палива містить торгівлю товарами розділу 3 Стандартної міжнародної торговельної класифікації (СМТК) ООН: брикетами, коксом, вугіллям (група 32); нафтою, нафтопродуктами і подібними їм товарами (група 33); штучним та природним газом (група 34); електроенергією (група 35) [2, с. 88]).

Світовий ринок нафти, ринок природного газу і ринок вугілля міцно взаємопов'язані та взаємозалежні. Це можна пояснити тим, що в багатьох випадках експортери нафти є й експортерами природного газу, ці товари є взаємозамінювані (взаємозамінювані товари (субститути) є товарами, які здатні більшою чи меншою мірою замінювати один одного завдяки тому, що вони виконують подібні чи аналогічні

функції, задовольняють ті самі потреби [13, с. 182]). У зв'язку з цим ціна природного газу та вугілля на світовому ринку опосередковано прив'язана до біржової ціни нафти – в разі зміни цінової динаміки нафти із певним часовим лагом простежується подібна цінова динаміка на природний газ і вугілля (існування часового лагу пов'язане з тим, що нафта – це товар, який реалізується через механізм товарних бірж (Нью-Йоркська торговельна біржа, Міжнародна нафтова біржа в Англії) і його ціна встановлюється як рівноважна наявного на теперішній час попиту і пропозиції на даний сировинний паливно-енергетичний товар, а природний газ (на 100%) та вугілля (на 75%) реалізуються на основі укладення довгострокових угод [2, с. 76] із урахуванням біржової ціни на нафту за певний проміжок часу.

Отже, основна роль на ринку паливно-енергетичних ресурсів належить нафті, частка якої на світовому ринку сировинних паливних товарів складає близько 40% світового виробництва і споживання, вугіллю належить приблизно 30% ринку світового ринку сировинних паливних товарів, а природному газу належить понад 20% світового ринку. Проте до 2020 р. споживання природного газу у світі перевищить споживання вугілля і частка природного газу у світовому енергозабезпеченні зросте до 25–30%, а вугілля – зменшиться до 15–25% [2, с. 90].

Найбільшими виробниками нафти у світі є Китай, Венесуела, Росія, Колумбія, а також країни Африки, Північної Америки, Перської (Арабської) затоки. Найбільшими експортерами нафти у світі є Венесуела, Колумбія, Росія, країни Перської (Арабської) затоки та Африки. Після результативної розвідки та початку активного видобутку сланцевої нафти в Північній Америці до переліку країн-експортерів приєднались США. На межі тисячоліть економічне суперництво на світовому ринку нафти різко загострилось. Це пов'язано із активним переформатуванням економічної та політичної ситуації на світовій економічній та політичній арені.

Для контролю над світовим ринком нафти тринадцять країн-експортерів цього паливно-енергетичного ресурсу створили Організацію країн-експортерів нафти (ОПЕК, The Organization of the Petroleum Exporting Countries [14]). Метою ОПЕК є: координація діяльності і вироблення загальної паливно-енергетичної політики щодо видобутку та реалізації нафти серед країн-учасниць організації, з метою підтримки стабільних цін на нафту на світовому паливно-енергетичному ринку або їх (на думку учасників ОПЕК) необхідної цінової низхідної чи висхідної динаміки; забезпечення безперебійних поставок нафти споживачам на міжнародному ринку; одержання віддачі від інвестицій та інновацій у нафтову галузь виробників цього паливно-енергетичного ресурсу і сприяння забезпеченню стійких грошових доходів країн-виробників нафти; сприяння регулярному постачанню нафти країнам-споживачам; опрацювання питань охорони навколишнього природного середовища.

Зустрічі керівників міністерств, що регулюють ринок нафти країн-учасниць ОПЕК, проводяться двічі на рік у Відні для оцінки ситуації на світовому нафтовому ринку та можливості прогнозування тенденцій його розвитку в короткостроковій та довгостроковій перспективі. Під час цих зустрічей узгоджуються дії, які покликані стабілізувати або змінити в потрібному напрямі ринкові тенденції щодо цін чи обсягів видобутку і реалізації нафти. На конференціях ОПЕК можуть бути прийняті рішення щодо змін обсягів видобутку нафти та її реалізації на світовому паливно-енергетичному ринку відповідно до зміни попиту на неї на міжнародному нафтовому ринку. Країни-учасники ОПЕК мають можливість контролювати приблизно 2/3 розвіданих запасів нафти у світі, забезпечують приблизно 2/5 світового видобутку та біля половини експорту нафти на світовому паливно-енергетичному ринку.

Світовий ринок природного газу розвивається у фарватері змін на ринку рідкого палива. Найбільший інтерес на світовому сировинному паливно-енергетичному ринку проявляється до зрідженого природного газу, оскільки його використання в літаках, автомобілях, гелікоптерах, на електростанціях постійно зростає. Торгівля зрідженим газом зосереджена в основному в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – понад половина світового обсягу. Проте активно розвивається експорт зрідженого газу в Європу із країн Перської (Арабської) затоки, зокрема із Катару. Це склало серйозну конкуренцію для природного газу із Нідерландів, Великої Британії, Росії та Норвегії.

Ситуація на світовій енергетичній мапі тісно пов'язана із змінами на політичній – взаємний вплив простежується постійно. Економічне суперництво за контроль над територіями видобутку та шляхами транспортування енергетичних ресурсів призводять до змін на політичній мапі світу. Спроби контролювати країнами-експортерами обсяги виробництва і реалізації паливно-енергетичних ресурсів та шляхів їх транспортування призводить як до жорстокого економічного суперництва та різких змін цін на сировинні паливні ресурси, так і до політичного та військового суперництва, до війн і змін кордонів та інших хаотичних чи контрольованих геополітичних і гео економічних змін. Наприклад, спроби контролювати постачання сировинних паливних ресурсів із країн Близького та Середнього Сходу значною мірою спричиняли арабо-ізраїльські війни та ірано-іракський конфлікт 1980–1988 рр. [15]; спроби Іраку встановити контроль над кувейтським виробництвом і реалізацією нафти та транспортуванням цього паливно-енергетичного ресурсу (на початку 90-х ХХ ст. Ірак і Кувейт спільно контролювали приблизно чверть світового ринку нафти) призвели до Ірако-Кувейтської війни у 90-х рр. ХХ ст. із подальшою окупацією

Іраку міжнародними силами безпеки. Економічне суперництво на світовому ринку паливно-енергетичних ресурсів також вплинуло на розвиток революційних подій і дестабілізацію внутрішньополітичного та економічного життя у країнах Близького Сходу та Північної Африки (так звана «Арабська весна») у 2010–2014 рр., здійснило вплив на провокування процесів нестабільності в Нігерії та Венесуелі (обидві країни – виробники та експортери нафти), призвело до фактичного розпаду Лівії (виробник та експортер нафти) та Сирії (потенційно потужний транзитер енергетичних ресурсів із країн Перської (Арабської) затоки до Європи), до втрати частини територій такими країнами як Україна (втрата Криму із частиною Чорноморського шельфу, де видобувається природний газ і планувався видобуток нафти, та частини Донбасу, де видобувається вугілля), Грузія (втратила Абхазію із портом Сухумі, який мав величезний транзитний потенціал), Азербайджан (втрата території Нагірно-Карабаської автономної області спровокувала призупинення активного зростання іноземних інвестицій у видобуток сировинних паливних енергетичних ресурсів).

Позитивні та негативні сценарії розвитку подій у імпортерів та експортерів енергоресурсів впливають на цінову динаміку по різному. Наприклад, економічна чи політична нестабільність у країнах-імпортерах призводить до зменшення темпів їх економічного зростання і світова ціна нафти (а за нею – і природного газу) отримує низхідну динаміку, а економічне зростання у країнах-імпортерах провокує зростання ціни нафти і природного газу на світовому ринку. І навпаки, внутрішня нестабільність у країнах-експортерах та країнах-транзитерах енергетичних ресурсів провокує зростання ціни сировинних паливних енергетичних ресурсів із-за потенційного чи реального дефіциту паливної сировини на світовому енергетичному ринку, а політична та економічна стабільність у таких країнах провокує падіння цін на сировинні паливні енергетичні ресурси.

Різна направленість інтересів експортерів, транзитерів та імпортерів нафти та природного газу зумовлює використання різних методів впливу на сировинний паливно-енергетичний ринок.

Багато країн-експортерів енергетичних ресурсів намагаються реалізовувати не сиру нафту, а продукти її переробки (дизельне пальне, бензин, мастила, інші товари), забезпечуючи створення нових робочих місць та збільшення доходів бюджетів у середині країни. Проте країни-імпортери зацікавлені в тому, щоб переробляти сиру нафту в себе і споживати та експортувати продукти переробки нафти, вироблені національними товаровиробниками, забезпечуючи утворення доданої вартості від переробки нафти в межах національної економіки. Тому країни-імпортери в умовах жорсткого економічного суперництва намагаються використовувати різні методи для досягнення даної мети:

- вивчають і аналізують можливості впровадження дозволених ГАТТ-СОТ [16] нетарифних і тарифних методів захисту національного ринку від зовнішніх економічних впливів;

- розробляють і впроваджують механізми стимулювання політичної та економічної турбулентності у країнах-експортерах паливних енергетичних ресурсів для перешкоджання розробці та впровадженню інвестиційних чи інноваційних проектів із переробки сирової нафти і зростання їх фінансових витрат на безпеку;

- надають підтримку державних органів щодо забезпечення отримання довгострокових кредитів із низькою відсотковою ставкою національними товаровиробниками для створення ефективних високоприбуткових виробництв із глибинної переробки нафти та випуску готової продукції;

- приймають законодавчі зміни щодо підвищення екологічних стандартів для продуктів переробки сировинних паливних ресурсів та стандартів якості для готових товарів із паливної сировини;

- надання дешевих короткострокових кредитів урядам країн-експортерів із метою затягнути їх у «боргову кабалу» для зменшення можливостей інноваційного та інвестиційного поступу національних економік країн-експортерів паливно-енергетичних сировинних ресурсів – країна-експортер паливних ресурсів та її комерційні господарюючі суб'єкти часто, отримавши доходи від експорту паливної сировини, зразу покривають свої зовнішні борги, а не інвестують у переробку паливної сировини в готову продукцію (наприклад, Російська Федерація станом на 2017 рік має 519 млрд дол. зовнішніх боргів [17], а перекредитування із-за міжнародних економічних санкцій ускладнене);

- забезпечують ефективне використання великою кількістю біржових гравців з метою впливу на ціну нафти.

Країни-експортери сировинних паливно-енергетичних ресурсів із метою досягнення довгострокових, позитивних для себе, тенденцій на світовому сировинному паливно-енергетичному ринку та максимізації прибутків національних товаровиробників намагаються використовувати такі методи впливу на ринки палива:

- здійснюють картельні змови виробників та експортерів паливних сировинних ресурсів із метою забезпечення висхідної цінової динаміки та максимізації прибутків національних підприємств-експортерів, створюючи штучний дефіцит сировинних паливно-енергетичних товарів на світовому ринку, зменшуючи видобуток природного газу чи нафти;

– використовують картельні змови виробників нафти та природного газу з метою нарощення видобутку та пропозиції природного газу і нафти на експорт для зменшення цін на світових нафтових ринках. Можна використовувати з метою: збільшення світового попиту на сировинні паливні ресурси та забезпечення пришвидшення зростання світової економіки, що своєю чергою спровокує зростання прибутків національних товаровиробників країн-експортерів сировинних паливно-енергетичних ресурсів завдяки ефекту масштабу; зменшення привабливості інвестицій у видобуток нафти і природного газу з високою собівартістю в інших країнах (видобуток в Арктиці чи видобуток сланцевої нафти);

– одноосібне нарощення видобутку та реалізації нафти і природного газу окремими країнами-експортерами з метою завоювання більшої частки світового ринку сировинних паливних ресурсів;

– стимулюють перерозподіл фінансових ресурсів, отриманих від експорту сировинних паливно-енергетичних ресурсів, із «продання» в інвестиційний та інноваційний розвиток національної економіки: створення власних підприємств із переробки сировинних паливно-енергетичних ресурсів та експорт напівфабрикатів, а також готової продукції (мастил, бензину, дизельного палива та інших товарів); інвестування отриманих від експорту сировинних паливних ресурсів коштів у розвиток туристичної галузі та розвиток високотехнологічних наукомістких галузей промисловості – машинобудування, електроніку, оборонну, космічну та інші галузі).

Часто економічне суперництво між експортерами та імпортерами нафти і природного газу призводить до жорсткого суперництва, яке може проявитися не тільки в обмеженні постачання сировинних паливно-енергетичних ресурсів, а і у впровадженні жорсткого ембарго на постачання паливних ресурсів. Так, ембарго трактують як заборону на ввезення чи вивезення з країни товарів чи валюти з метою: сприяння розвитку тієї чи іншої галузі виробництва національної економіки; здійснення економічного тиску на країну-імпортера чи країну-експортера; захисту монопольних інтересів фірм, країн чи міжнародних організацій; введення міжнародно-правових санкцій; усунення екологічної, економічної, військової чи іншої загрози» [18, с. 357]. На думку І. Синишина, ембарго є засобом політичного та економічного впливу країн одна на одну через введення заборони вивозити / ввозити валюту, цінні папери, товари, а також затримання суден, вантажів та іншого майна, що належить іншій країні [13, с. 495]. Ембарго можуть застосовувати по-різному.

Упроваджене Європейським Союзом у 2012 р. ембарго на експорт сировинної нафти із Ірану було здійснене за спроби виробити збагачений уран та власну ядерну зброю. Це призвело до величезних втрат валютного виторгу та падіння економіки країни. Економічним наслідком ембарго стала втрата Іраном близько 20 відсотків свого експортного ринку нафти – цю нафту раніше закуповувала низка країн ЄС [19].

Проте ембарго може бути введене і як заборона на постачання нафти чи природного газу в певні країни, як реакція на дії цих країн. Наприклад, країни Перської (Арабської) затоки в 1973 р. ввели ембарго на постачання нафти до країн Західної Європи та США за їх підтримку Держави Ізраїль у протистоянні із сусідніми арабськими країнами [1, с. 755] чи заборона на постачання природного газу із Росії до України і призупинення транзиту природного газу через українську територію, мотивуючи це нібито «порушеннями» двосторонніх домовленостей і водночас домагаючись економічних та політичних преференцій для російської держави та бізнесу.

Постачання паливно-енергетичних сировинних ресурсів є ефективним засобом впливу на економічний та політичний розвиток країн-імпортерів паливних сировинних енергетичних ресурсів та стимулом упроваджувати зміни для збільшення ефективності національної економіки. Наприклад, ембарго на постачання нафти із країн Перської (Арабської) затоки спровокувало глибоку економічну кризу в європейських країнах та простимулювало структурні зміни в економіці, забезпечило розробку і впровадження енергозберігаючих технологій та загальне підвищення енергоефективності економік країн-імпортерів нафти в Західній Європі.

На сучасному етапі прикладом впливу ембарго на постачання скрапленого газу через Перську (Арабську) затоку на європейський енергетичний баланс може стати транспортна блокада сусідніми державами Катару (повітряна блокада фактично почалась, а наступним кроком може стати морська блокада – найпростіше закрити прохід через Суецький канал і в Перській (Арабській) затоці навігація для суден із Катару може бути суттєво ускладнена). Криза в Перській (Арабській) затоці здатна зачепити не лише Близький і Середній Схід, а і весь Євразійський континент та, зокрема, й Україну. Основним аспектом у міжнародному резонансі цього суперництва є газовий, що є особливо важливим для українців. Газові конфлікти між європейськими державами і Російською Федерацією змусили держави Європейського Союзу шукати альтернативні джерела постачання природного газу. Саме завдяки такій ситуації Катар зумів відшукати свою нішу на ринку Європи. На сьогодні близько 4% природного газу, який споживає Європейський Союз, має катарське походження і це зумовило суттєве зниження цін на природний газ. Проте, якщо ситуація навколо Катару не врегулюється, європейські споживачі певний час можуть не мати доступу до катарського скрапленого газу і це може спричинити дефіцит природного газу на єв-

ропейському ринку та спровокувати зростання цін на цей сировинний ресурс, а за ним – і на нафту. А це автоматично спричинить зростання цін в Україні [20].

На початку третього тисячоліття Росія почала використовувати постачання природного газу як ефективний засіб контролю над політичним та економічним простором сусідніх країн. Росія за допомогою газового тиску домоглася як підписання довгострокових контрактів із завищеними цінами на постачання природного газу, так і інших політичних та економічних преференцій. Для протистояння російському газовому тиску різні країни використовували різні засоби: багато країн Європи почали купляти скраплений газ із Катару та і збільшили купівлю природного газу із Норвегії, Нідерландів та Великої Британії; Литва побудувала термінал для прийому скрапленого газу у Клайпеді і зменшила, а в перспективі нівелювала газову залежність країн Прибалтики від постачань природного газу із Росії; Україна розробляла власний чорноморський шельф та стимулювала прихід інвестицій у видобуток традиційного та сланцевого газу і сланцевої нафти, почала лібералізацію газового, нафтового і вугільного ринків, здійснила диверсифікацію газових поставок і купує природний газ із Європи через Словаччину та інші країни, планує купувати зріджений газ із країн Перської (Арабської) затоки та країн басейну Каспійського моря; Туркменістан побудував газопровід до Китаю. Ці дії країн зменшили політичний та економічний вплив Росії в регіоні та збільшили ефективність та незалежність економік сусідніх країн.

Часто доходи від експорту сировинних паливних ресурсів країни використовують для глобальної військово-політичної дестабілізації. Наприклад, Катар, найбільший у світі постачальник скрапленого газу [21], на величезні доходи від продажу природного газу, які складають понад 100 млрд дол. США на рік [22] при населенні 2,46 млн осіб [23] (для порівняння – ВВП України у 2016 р. склав 2383,2 млрд грн [24] або приблизно 87,2 млрд дол [25], а на 2017 р. планується 97,3 млрд дол. [26] при населенні – 42,5 млн осіб [27]), на думку сусідніх держав, фінансує організації, які вважають терористичними, найвідомішими серед них є «Брати-мусульмани» у Єгипті, ІДІЛ у Іраку та Сирії, Аль-Каїда, ХАМАС у Палестині, Талібан у Афганістані та Пакистані (тобто фінансується дестабілізація терористичними групами величезної частини Близького Сходу та Південної Азії) [21]; Іран на доходи від експорту нафти фінансує «Хесболлу», яка конфліктує із Державою Ізраїль; КНДР на доходи від експорту вугілля в Китай (близько тридцяти млрд дол. США щороку) фінансує розробку ядерної зброї та її носіїв і погрожує нею своїм сусідам – Південній Кореї, Японії та США. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що доходи, отримані від реалізації паливно-енергетичних сировинних ресурсів, можуть не тільки забезпечувати економічне зростання світової економіки, підвищення добробуту громадян країн-експортерів, транзитерів і споживачів, підвищення стійкості економік країн-експортерів завдяки формуванню резервних фондів із доходів від експорту сировинних паливних ресурсів і спричинити інші позитивні наслідки, а й призводити до соціально-економічної, політичної та воєнної дестабілізації в цілих регіонах світу та дезінтеграції окремих держав.

Україна характеризується від'ємним сировинним паливно-енергетичним балансом, що зумовлює купівлю, причому у величезних кількостях, сировинних паливних ресурсів, які традиційно є найбільшою частиною українського імпорту. Для енергоресурсо надвитратної національної економіки це забезпечує величезне фінансове навантаження і різкі зміни світових цін на енергетичні сировинні паливні ресурси призводить до економічних шоків для всієї української економіки. На початку третього тисячоліття задоволення енергетичних потреб України власними паливними сировинними ресурсами складає лише 40–50%, а щодо основних трьох видів енергоносіїв, то самозабезпечення у природному газі складає 20–25%, у нафті – 8–15%, а у вугіллі – 80–95% [1, с. 740]. Хоча протягом 1992–2013 рр. держава намагалась розвивати видобуток сировинних паливних ресурсів із залученням державного і приватного (зокрема, іноземного) капіталу, частка власного забезпечення залишалась невисокою. Після втрати частини Чорноморського шельфу (покладами природного газу і нафти), окупації Автономної Республіки Крим (із покладами природного газу) та частини Донецької та Луганської областей (із покладами вугілля і потенційними видобутком сланцевої нафти і газу), а також із-за відмови іноземних інвесторів фінансувати видобуток сланцевої нафти на Прикарпатті, пов'язаної із нестабільністю в українському внутрішньополітичному житті, залежність України від імпортової паливно-енергетичної сировини значно зросла. Отже, українська держава, як імпортозалежна від паливної сировини із-за кордону країна, максимально зацікавлена у стабільності та прогнозованості розвитку світового паливно-енергетичного сировинного ринку та залученні нових надійних постачальників енергетичних ресурсів на європейський ринок. Для нашої країни це питання не тільки національної безпеки, а і фізичного виживання.

Висновки. Після проведеного аналізу можна стверджувати, що світова геоekonomіка та геополітика (а, відтак, і глобальна безпека), з одного боку, та ринки природного газу, вугілля та нафти, як основних паливно-енергетичних ресурсів, із другого боку, є надзвичайно тісно пов'язаними. Взаємний вплив простежується у всьому. Наприклад, пришвидшення темпів зростання світової економіки і підвищення стабільності та прогнозованості світової політики провокує зростання ціни природного газу, вугілля та нафти на світовому сировинному паливно-енергетичному ринку, а зменшення темпів зростання та по-

літична нестабільність на міжнародній арені призводять до зниження цін на сировинні паливні товари. І навпаки, позитивна політична й економічна динаміка та зростання видобутку природного газу, вугілля та нафти у країнах-експортерах та країнах-транзитерах цих паливних ресурсів призводять до зменшення світових цін на природний газ і нафту, а політична чи економічна нестабільність у цих країнах провокує збільшення цін на природний газ, вугілля і нафту у світовому енергетичному ринку. Звідси, для ефективного управління світовою політикою, глобальною безпекою й економікою та прогнозування позитивних тенденцій їх розвитку і забезпечення прогнозованих економічних і безпекових тенденцій потрібно здійснювати ефективне управління тенденціями на ринках природного газу, вугілля та нафти, а для забезпечення прогнозованого ефективного розвитку ринку сировинних паливно-енергетичних ресурсів потрібно забезпечити поступальний розвиток світової економічної і політичної системи.

Література:

1. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України : Підручник / В. Є. Новицький – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.
2. Основи міжнародної торгівлі : Навчальний посібник ; 2-ге видання, перероблене і доповнене / За редакцією Ю. Г. Козака, Н. С. Ловвиної, К. І. Ржепішевського. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 656 с.
3. Основи економічної теорії : Підручник / О. О. Мамалуй, О. А. Гриценко, Л. В. Гриценко, Г. Ю. Дарнопих. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.
4. Гайдуцький П. ЄС – Росія : міфи про санкції / Павло Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 2016. – 24 червня. – № 24–25. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dt.ua/international/yes-rosiya-mifi-pro-sankciyi-.html>.
5. Доходи бюджету Венесуели в 2009 р. знизяться на 6,7% // DAILY [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://daily.rbc.ua/ukr/show/dohody_byudzhetu_venesuely_v_2009_g_snizyatsya_na_6_7_220320091.
6. Arbitration institute of the Stockholm chamber of commerce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sccinstitute.com>.
7. Стокгольмський суд завершив слухання по иску «Нафтогаза» к «Газпрому» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lb.ua/economics/2016/12/05/352587_stokgolmskiy_sud_zavershil_slushaniya.html.
8. Гришко Л. Блокування на Донбасі : вугілля розбрату / Лілія Гришко // DW, 01.02.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk>.
9. Соколовський Б. Чи постачатиме Україна електроенергію окупантам Криму? [Електронний ресурс] / Богдан Соколовський // Борисфен Інтел. – 2015. – 26 листопада. – Режим доступу : <http://bintel.com.ua/uk/article/sokol54-blokada>.
10. Бусарев Д. В. Глобальна монополізація світового ринку енергетичних ресурсів / Д. В. Бусарев // Економічний аналіз: зб.наук.праць. – 2014. – Том 16. – № 1. – С. 39–47.
11. <http://www.hydrocarbons-technology.com/features/feature-the-10-biggest-oil-and-gas-companies-in-the-world>
12. Кадышева О. В. Малые и средние независимые нефтяные компании как носители конкурентных преимуществ / О. В. Кадышева // Региональная экономика. – 2008. – № 27 (84). – С. 43–51.
13. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редколегія : С. В. Мочерний (відповідальний редактор) та інші. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
14. The Organization of the Petroleum Exporting Countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.opec.org/opec_web/en.
15. Ірано-іракська війна : причини, історія, втрати і наслідки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poradumo.pp.ua/cikave/59643-rano-rakaska-vyna-prichini-storya-vtrati-nasltdki.html>.
16. The World Trade Organization (WTO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.wto.org/>
17. Зовнішній борг Росії досяг критичного рівня [Електронний ресурс] // Українська правда (Економічна правда). – 2017. – 9 лютого. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2017/02/9/620281/>
18. Юридична енциклопедія : В 6 томах. Том 2 / Редколегія: Ю. С. Шемчушенко (голова редколегії) та інші. – К. : «Українська енциклопедія», 1999. – 744 с.
19. Нафтове ембарго ЄС проти Ірану набуває чинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/24631726.html>.
20. Мішин О. Катарські історії : як нова криза у Перській затоці загрожує інтересам України [Електронний ресурс] / Олександр Мішин // Українська правда. – 2017. – 6 червня. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/06/6/7066745>.
21. The Economist: Сімейні чвари – Світ // Український тиждень, Тиждень.ua – №24 (500). – 2017. – 15 червня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/194567>.
22. Кот Р. Буря в затоці: нові альянси і можливості для Катару [Електронний ресурс] / Роман Кот // Агентство «Кримські новини». – 2017. – 7 червня. – Режим доступу : <http://qha.com.ua/ua/analitika/burya-v-zatotsi-novi-alyansi-i-mojlivosti-dlya-kataru/18532>.
23. Население Катара [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://countrymeters.info/ru/Qatar>.
24. Валовой внутренний продукт Украины [Електронний ресурс] / Финансовый портал «Минфин». – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/gdp>.
25. ВВП Украины на 2016 год (номинальный, ППС, гривна, доллар) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://seosait.com/vvp-ukrainy-na-2016-god-nominalnyj-pps-grivna-dollar>.

26. ВВП Украины на 2017 год (номинальный, ППС, гривна, доллар) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://seosait.com/gdp-ukraine-2017>.

27. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2017 року та середня чисельність у 2016 році (Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ds/kn/kn_u/kn1216_u.html.